

УДК 329:323(477)

Роль партійного лідерства в активізації політичних процесів сучасної України

М.В. МОРАРЬ

Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь, Україна

Авторське резюме

У статті аналізуються концептуальні положення партійного лідерства як чинника активізації політичних процесів у трансформаційних суспільствах. Розглядається місце партійних лідерів у політичних процесах України, яка належить до перехідних суспільств.

Доведено, що головним фактором, який визначає місце та роль партійних лідерів у політичних процесах трансформаційних суспільств є динаміка. Там, де в суспільстві відбуваються політичні трансформації, реалізуються конституційні зміни, проводяться радикальні реформи органів державної влади, відповідним чином динамізується й роль партійних лідерів. Саме в період трансформації суспільства може змінитися домінуюча ідеологія партійних лідерів.

Роль, місце та їхнє значення визначається впливом, який здійснюється на формування політичної волі та громадської думки, визначення суспільних та державних цілей, вираження інтересів соціальних груп, мобілізації й політичної соціалізації виборців, формування національної еліти й поповнення політичного корпусу, організації процесів державного управління тощо. Робиться висновок, що партійне лідерство є найоптимальнішою формою керівництва політичними процесами на сучасному етапі модернізації українського суспільства, а також є найефективнішим механізмом реалізації групових інтересів у сфері політики. Певна особа чи навіть декілька суб'єктів здійснюють функції керівника політичної партії, організовують діяльність своїх прихильників для досягнення програмних цілей та завдань.

Ключові слова: партійний лідер, партійне лідерство, партія, політична думка, політичний процес, трансформаційні суспільства.

The role of the party leadership to activation the political process of modern Ukraine

N.V. MORAR

Taurian state agrotechnological university, Melitopol, Ukraine

Abstract

This article analyzes the conceptual position of the party leadership as a factor in activation processes of political transformation in societies. The place of the party leaders in the political processes in Ukraine, which belongs to the transitional societies.

It is proved that the main factor determining the place and role of party leaders in the political processes of transformation of societies dynamics. Where society is experiencing political transformation implemented constitutional changes made radical reform of public authorities, as appropriate dynamicized the role of party leaders. It was during the transformation of society may change the dominant ideology of the party leaders.

The role, place and their value is determined by the influence of which is carried out on the formation of political will and public opinion, the definition of public and governmental purposes, expressing the interests of social groups, political socialization and mobilization of voters of the national elite corps and replenishment policy, a process of public administration. It is concluded that the party leader is the most optimal form of leadership political process at the present stage of modernization of Ukrainian society as well as the most effective mechanism for implementing group interests in politics. A certain person or even a few actors perform the functions of the head of the party, his supporters organized activities to achieve program goals and objectives.

Key words: party leader, party leadership, party, political thought, political process, transitional societies.

Постановка проблеми. Дослідження партійного лідерства сьогодні є однією з актуальних проблем соціогуманітарних наук, яка безпосередньо пов'язана з характером та якістю політичної влади. У всіх країнах Європи, незалежно від типу правління, партійне лідерство розглядається як важлива складова політичного життя, що виступає потужним фактором

розвитку як держави, так і політичних партій. Специфіка останнього полягає в тому, що, з одного боку, політичні партії є формою самоорганізації громадян, виразниками політичних інтересів певного кола людей, а з іншого боку, через своїх представників, які одержали владу в результаті виборів, стають складовою частиною влади. Саме тому партії та лідери є впливо-

© М.В. Морарь, 2014

вими інститутами демократії, які визначають вектор суспільно-політичного розвитку країни.

Статус політичних партій, їхнє місце і роль у суспільному розвитку держави визначають Конституція України і чинне законодавство. Політичні партії, зазначено в Конституції, сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах [11, с. 36]. Відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» політичні партії повинні мати програму, в якій обов'язково викладаються цілі та завдання цієї партії, а також шляхи їх досягнення [7].

Таким чином, у сучасному розумінні представницької демократії, партіям відводиться суттєва роль, а саме: формулювати, спрямовувати, виражати і узагальнювати ідеї, інтереси та погляди громадян. Цілком очевидним є те, що визначені функції виконують партійні лідери. Саме вони представляють й обстоюють інтереси своїх суспільних груп на державному рівні, перед іншими політичними партіями, об'єднаннями. Відтак постановка проблеми аналізу партійного лідерства в активізації політичних процесів трансформаційних суспільств є логічною і такою, що відповідає методології наукового пізнання й важливим дослідницьким завданням вітчизняних наук про політичні процеси. Відзначимо, що політичні процеси у трансформаційних суспільствах відбуваються динамічно, що є характерною ознакою таких суспільств. Відтак потребує глибинного дослідження роль партійних лідерів як особистостей і їх участі в формуванні органів державної влади, проведення реформ, організації виборів, забезпечення функціонування нових для суспільства демократичних інституцій, реалізації цивілізованого формату політичних взаємовідносин.

Актуалізує звернення до проблематики партійного лідерства і те, що більш ніж двадцятирічний досвід існування в Україні багатопартійності засвідчив, що, окрім позитивних її аспектів, вона дала і чимало негативного. Це стосується насамперед ефективності діяльності політичних партій та партійних лідерів. Партії та лідери в Україні недостатньо ефективно виконують ті функції, які мали б виконувати в демократичному суспільстві. У цьому зв'язку необхідним є науковий пошук шляхів «оздоровлення» всієї системи діяльності партійних лідерів з метою підвищення її результативності в політичних процесах сучасної України.

Аналіз досліджень і публікацій. Українські дослідники провели ґрунтовну роботу з вивчення історії політичних партій, їх виникнення та розвитку, з'ясували взаємини партій із державною владою та між собою, означили перспективи розвитку багатопартійності тощо. Певний внесок у розробку досліджуваної проблеми зробили сучасні вчені: Т. Бевз, В. Бе-

бик, Ю. Ганджуров, О. Гарань, В. Горбатенко, М. Головатий, Л. Гонюкова, С. Здіорук, Г. Зеленько, М. Кармазіна, Л. Кочубей, І. Кресіна, В. Литвин, О. Майборода, Г. Малкіна, М. Михальченко, А. Москалюк, М. Обушний, А. Пахарев, М. Примуш, Г. Почепцов, Ф. Рудич, А. Романюк, Н. Ротар, О. Ткач, О. Траверсе, В. Цвих, П. Шляхтун, Ю. Шведа, В. Якушик та ін.

Аналіз останніх опублікованих досліджень виявив значне число узагальнюючих праць, збірників, монографій та публікацій з проблем сучасного становлення та розвитку політичних партій в Україні. Серед них праці Л. Адашис [1], В. Кафарського [10], Б. Левика [12], І. Цікула [17], Е. Іпатова, В. Павловського [9] та інші.

Аналізуючи стан дослідження проблеми партійного лідерства у вітчизняній літературі, можна констатувати, що вона висвітлюється здебільшого в межах таких питань, як інтереси держави та громадян, співвідношення політичної та державної влади, елітизму, політичного плюралізму. У вітчизняній політичній літературі практично відсутні комплексні дослідження, в яких розкривалися у патологічному ключі місце та роль партійних лідерів у політичних процесах сучасної України. Чимало дослідників розглядають партійне лідерство насамперед у контексті лідерства політичного.

Мета дослідження – систематизація та узагальнення концепцій щодо ролі партійного лідерства у політичних процесах трансформаційних суспільств.

Виклад основного матеріалу. Трансформація – це процес зміни форми, вигляду, характеру суспільства, правил, норм, механізмів. Більшість провідних учених політологів, які представляють різні підходи щодо пояснення суспільної трансформації, віддають перевагу ідеї свідомої діяльності людини, «вбудованої» в структурні обмеження, що обумовлює процес трансформаційних змін у суспільстві та державі й постає важливим компонентом трансформаційного механізму суспільства.

На переконання В.Пугач, трансформаційне суспільство є особливим типом суспільства, з притаманними для нього власною логікою, закономірностями функціонування та наявністю специфічних рис. Таке суспільство вирізняється докорінною зміною основ соціально-економічного та політичного життя, засвоєнням нових політичних цінностей і норм. Як наслідок – порушується стан відносної рівноваги і стабільності, при цьому, за умови відсутності об'єднуючої ідеї (конфронтаційний плюралізм), існування постійних коливань з приводу вибору моделей трансформаційних процесів, поглиблюється хаотичний стан суспільства, збільшується ступінь його дезінтеграції та дезорієнтації, наявна невизначеність як резуль-

татів трансформаційних перетворень, так й історичних строків останніх [15, с. 30].

Сучасна дискусія про процес і механізми трансформації суспільств ведеться у рамках численних наукових форумів. Вагомий внесок у розуміння сутності та механізмів суспільної трансформації вносять теорія трансформаційної структури Т.І.Заславської, концепція залежного пострадянського розвитку Д.Старка і Л.Брюста, теорія хаотичного капіталізму Д.Лейна, діяльнісно-структурна парадигма класотворення О.Д.Кущенко [3, с. 82-83]. Ці концепції визначають поле дослідження процесів у трансформаційних суспільствах, визначаючи базові компоненти теоретичного й емпіричного аналізу. Серед таких базових компонентів одним із центральних, на погляд вітчизняної дослідниці С.Бабенко, є поняття «соціального механізму» трансформації, тієї рушійної сили, що забезпечує інтерфейс (взаємодія та взаємне структурування агентів і структур) структурних можливостей і обмежень суспільства й акторів (групових й індивідуальних суб'єктів суспільного процесу), а також поняття «соціокультурний потенціал», що є соціокультурним джерелом функціонування соціального механізму трансформації [4, с. 24].

Серед означених групових й індивідуальних суб'єктів суспільного процесу вагоме місце займають партійні лідери, як провідники політичних партій. Однією із найважливіших функцій політичних партій та їх лідерів в умовах трансформаційного суспільства є розбудова громадянських структур, які сприятимуть демократизації та лібералізації політичних процесів. Партійні лідери скрізь беруть участь у системі владних відносин – чи то в органах державної влади, чи то в лавах опозиції. Трансформаційні суспільства, в яких триває складний перехід від авторитарних/тоталітарних форм державного правління до демократичних, подекуди відрізняються дисбалансами у відносинах правляча верхівка – опозиція, а також по лінії керівна партія – опозиційна партійна сила. Дана ситуація наразі має місце у Російській Федерації, де кожен із партійних лідерів політичної організації, що перебуває в опозиції, отримує відносно незначні шанси досягнути лідерства політичного. Водночас партійний лідер аж ніяк не може претендувати на роль важливого учасника загальнодержавних процесів у трансформаційному суспільстві, якщо він не має потужних позицій як керівник в середовищі самої партії. Партійний лідер, на нашу думку, являє собою керівника політичної партії, який репрезентує партію у політичних процесах, політичних відносинах та у політичній свідомості громадян і відповідає певним критеріям, серед яких найважливішими є такі: здатність управляти висуненням та вирішенням партійною силою своїх стратегічних

планів, спрямованих на досягнення поставленої мети, тобто отримання посад в органах державної влади та реалізація власних ідеологічних настанов на практиці; вміння розробляти та забезпечувати виконання власної програми дій, висувати своїх прихильників на ключові посади держави; наявність значних інтелектуальних, організаційних здібностей, комунікабельність, цілеспрямованість, енергійність, відповідальність за прийняті й реалізовані партією рішення. Особливого значення перелічені характеристики партійного лідера набувають в умовах трансформаційного суспільства, коли відповідні «правила гри» у внутрішньо- та міжпартійному житті ще не є остаточно ustalеними, а тому можуть бути з відносною легкістю змінені. Вміння відповідати на динамічну зміну політичних, соціальних, економічних та культурних процесів – одна із ключових характеристик представника партійного лідерства в країнах перехідного типу.

Один із представників західної наукової думки Д.М.Бернс, досліджуючи лідерство у трансформаційних суспільствах, називав його «трансформаційним лідерством» [2, с.55]. Він розрізняв наступні види лідерства у політичному процесі: а) інтелектуальне – своєрідна аналітико-нормативна відповідь на актуальні потреби суспільства; б) реформаторське – лідерство одночасне «трансдієве» за процесом і результатом і «трансформаційне» за духом; в) революційне: загальновідомі функції й цілі партійних лідерів-революціонерів; г) героїчне. Індивідам у трансформаційному суспільстві потрібний лідер для ідентифікації з ким-небудь більш могутнім, ніж вони, а лідеру потрібні відомі для задоволення своїх особистих мотивів. Саме герої символізують ідеї й персоніфікують рух [2, с. 57-60].

Політичний процес є одним із процесів у суспільстві, який забезпечує формування нової політики та залучення відповідних політичних ресурсів для цієї мети. Він охоплює усі стадії історичного становлення та практичного функціонування політичної системи і спрямовані на досягнення політичних цілей [13, с. 135].

Також політичний процес відображає декілька важливих форм волевиявлення громадян. До цих форм відносяться різноманітні способи презентації рядовими учасниками політичного процесу своїх інтересів у різноманітних проявах, серед яких важливе місце займає участь у політичних партіях та просунення по партійній ієрархії, кар'єрній драбині аж до партійного лідерства.

Політичними процесами сучасного окремо взятого суспільства є: формування органів державної влади; динамічна зміна політичних і партійних еліт; чітке дотримання законності та інших демократичних норм; реалізація зовнішньої політики, захист інтересів держави у

системі міжнародних відносин; забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства; виховання політичної свідомості громадян; залучення громадян до управління державними справами; формування незалежних громадських інституцій різного спектра (політика, економіка, культурна спадщина) [13, с. 137-138].

У трансформаційних суспільствах політичні процеси особливо динамічні. З одного боку, авторитаризм чи тоталітаризм (наприклад СРСР) передбачає практичну відсутність справедливої політичної конкуренції, боротьби ідей, суперництва харизматичних партійних лідерів тощо. З іншого боку, усталена демократія також не може характеризуватися активним партієтворенням, висуненням партійних лідерів, творенням нових союзів і блоків між політичними силами. Багато старих демократій взагалі мають біпартійну систему (США, Великобританія), що, звичайно, також стримує динаміку політичного процесу. Трансформаційні суспільства мають інші характеристики – так у посткомуністичній Польщі упродовж 1990-х років виникли понад 200 політичних партій. Число зареєстрованих партійних сил у незалежній Україні також вже впевнено перевищує 200. Водночас не всі трансформаційні суспільства характеризуються демократичністю та активним партієтворенням. Низка пострадянських держав, які цілком можна віднести до трансформаційних (перехідних), впевнено зайняли антидемократичний шлях розвитку і процес впливу незалежних партійних лідерів на політичні процеси різко обмежені. Наприклад, колишні радянські республіки Середньої Азії та Закавказзя, трансформаційні суспільства на Близькому та Середньому Сході.

У сталих демократіях Заходу упродовж багатьох десятиліть були вироблені ряд принципів участі партійних керівників у політичному процесі. Аналіз відповідних положень політичної думки [6, с. 70; 8, с. 191] дозволив стверджувати, що такими принципами можуть вважатися наступні: політичної та ідеологічної багатоманітності, конкурентності, толерантності, а також системності. Відповідь на питання, чи дотримуються ці засади в повній мірі у трансформаційних суспільствах, є скоріш за все негативною.

Не є винятком і Україна. На переконання більшості західних політологів, тут досить чітко забезпечується ідеологічна багатоманітність партійних сил та їхніх лідерів. Партієтворення здійснюється на системній основі – це є реалізація принципу системності. Водночас стану справ із забезпеченням справжньої конкурентності та толерантності викликає масу запитань та критичних зауважень із боку західного співтовариства [14].

Отже, ключовим явищем, яке визначає

місце і роль партійних лідерів у політичних процесах трансформаційних суспільств, є динаміка. Там, де в суспільстві відбуваються політичні трансформації, реалізуються конституційні зміни, проводяться радикальні реформи органів державної влади, відповідним чином динамізується і роль партійних лідерів. Саме в період трансформації суспільства може змінитися домінуюча ідеологія партійних лідерів.

Що стосується одного із найбільших трансформаційних суспільств Європи – українського – то тут складне явище формування партійного лідерства та вплив його на загальні політичні процеси пройшов через кілька стадій: від руйнування монопартійної системи наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX століття, через формування перших вітчизняних партій всередині 1990-х років, демократизаційні тенденції епохи Помаранчевої революції (середина 2000-х рр.) до складного сучасного процесу партійної структуризації в Україні, який супроводжується конституційними змінами та внутрішньополітичними реформами (2010-2013 рр.). Особливо активно багатопартійна політична система в Україні формувалася у першому десятилітті XXI сторіччя.

Практично всі найбільш значні партійні лідери незалежної України брали участь у численних останніх президентських та парламентських виборах у нашій державі – у 2004, 2006, 2007, 2010 роках і не лише брали, а й забезпечили їхню загально визнану демократичність і прозорість. Чи буде така тенденція активної громадянської позиції й участі партійних лідерів дотримана у ході наступних виборів до Верховної Ради України – покаже час.

Таким чином, розглянувши науковий аспект даної проблематики, ми прийшли до таких актуальних висновків.

Роль і місце партійних лідерів у політичних процесах у трансформаційних суспільствах визначаються динамікою демократичних перетворень у цих країнах.

Висновки. Інститут партійного лідерства у політичному процесі характеризує певну сторону, механізм дії системи свідомості, культури у політичній сфері суспільного життя. Цей інститут забезпечує динаміку партієтворення, а воно в свою чергу сприяє відтворенню політичної системи, приходу до неї нових лідерів, ідей, організаційних структур. Обмеження партієтворення, узалежнення партійних лідерів від волі правлячих кіл трансформаційного суспільства руйнує національну політичну систему, знищує паростки демократії, забезпечує повернення авторитаризму. І навпаки, чим активніше лідери партій різного ідеологічного і соціокультурного спектра беруть участь у політичних процесах, тим швидше і динамічніше формується громадянське суспільство, тим незворотніші демократичні зміни у ньому. Відпо-

відним чином тим ближчий стає період, коли означена країна вже не належатиме до групи країн перехідного типу, а впевнено увійде в коло високорозвинених демократій.

Зарубіжні й вітчизняні дослідники єдині стосовно того, що у трансформаційних суспільствах, як і в розвинених демократіях, інститут лідерства партійних сил виступає потужним кадровим резервом для «соціального ліфтингу» політичних діячів до вищих владних органів, формацій місцевого самоврядування, багатьох органів виконавчої влади.

На нашу думку, на даний час в Україні відбувається другий етап структурної транс-

формації. Завершується політична структуризація політичного процесу розпочата після президентських виборів 2010 р. Нині в нашій державі відбувається реформа органів державної влади та місцевого самоврядування, проходить складний етап формування цивілізованих відносин між провідною політичною партією (Партія регіонів) й опозиційними партійними силами. Від результативності цього етапу трансформації, а також від активної участі в ній лідерів усіх без винятком вітчизняних політичних партій залежить входження України до групи найбільш високорозвинених демократій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адашис Л.І. Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу на виборах народних депутатів України [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Л.І. Адашис. – Х., 2010. – 20 с.
2. Альтрихтер Г. Проблемы всемирной истории [Текст]: Сборник статей в честь Александра Александровича Фурсенко / Г. Альтрихтер, Б.В. Ананьин, Е.В. Анисимов, Д.М.-Г. Бернс, Н.Н. Болхвитинов. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. – 401 с.
3. Бабенко С.С. Социокультурный потенциал трансформации общества [Текст] / С.С. Бабенко // Методология, теория і практика соціологічного аналізу суспільства: збірник наук. праць. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2001. – С. 82-87.
4. Бабенко С.С. Трансформирующееся общество как тип общественного устройства Украины и России [Текст] / С.С. Бабенко // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 1999. – С. 20-25.
5. Гонюкова Л.В. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз [Текст]: монографія / Л.В. Гонюкова. – К.: НАДУ, 2009. – 392 с.
6. Дюверже М. Политические партии [Текст] / М. Дюверже; пер. с фр. – М.: Акад. Проект, 2002. – 558 с.
7. Закон України «Про політичні партії в Україні» [Текст]. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 24 с.
8. Зульцбах В. Основы образования политических партий [Текст] / В. Зульцбах; пер. с нем. – М.: Европа, 2006. – 304 с.
9. Іпатов Е.Ф. Реалії та суперечності партійного лідерства в українському суспільстві: політологічний аспект [Текст] / Е.Ф. Іпатов, В.В. Павловський // Вісник Нац. техн. ун-ту України «Київськ. політехн. ін-т»: Збірник наук. праць. Сер. Політологія. Соціологія. Право. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2010. – № 1 (5). – С. 13-17.
10. Кафарський В.І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / В.І. Кафарський. – К., 2010. – 36 с.
11. Конституція України [Текст]: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Х.: Фоліо, 2009. – 160 с.
12. Левик Б.С. Розвиток концепції національної безпеки і оборони України в програмних документах українських політичних партій в період 1992-2009 рр. (воєнно-історичний аспект) [Текст]: автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / Б.С. Левик. – Л., 2010. – 17 с.
13. Політологія: Хрестоматія [Текст] / В.І. Полуріз (ред. кол.), В.Г. Кремень (авт.-упоряд.). – К.: Альтерпрес, 2004. – 832 с.
14. Президент Європарламенту: В Україні вибіркове правосуддя [Електронний ресурс] // Інтернет-видання «Pravda.com». – 2011. – 3 лютого. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/02/3/5877751>.
15. Пугач В.Г. Еволюція уявлень про бюрократію: історико-політологічний аналіз [Текст] / В.Г. Пугач // Трибуна. – 2004. – № 9-10. – С. 28-31.
16. Тищенко Ю.А. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство [Текст] / Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобчишина – К.: Агентство «Україна», 2010. – 147 с.
17. Цікул І. Трансформація інституту партійного лідерства в сучасній Україні (гендерний підхід) [Текст] / І. Цікул // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 р.) / Уклад. М. Поліщук, Л. Скочиляс, Л. Угрин. – Л.: ЦІПД, 2008. – С. 204-210.
18. Ranney A. The Concept of party [Text] / A. Ranney // Political Research and political Theory. – Cambridge, 1968. – P. 9-15.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2014

REFERENCES:

1. Adashys L.I. Politychni partii yak subiekty vyborchoho protsesu na vyborakh narodnykh deputativ Ukrainy : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.02 «Konstytutsiine pravo» (Political parties as electoral subjects on elections of people's deputies of Ukraine. Political Science diss.). Kharkiv, 2010. 20 p.
2. Altrykhter H., Ananyn B.V., Anysymov E.V., Berns D.M.-H., Bolkhvytynov N.N. Problemy vsemyrnoi ystoryy: Sbornyk statei v chest Aleksandra Aleksandrovycha Fursenko (Problems of world history: Collection of articles in honor of Alexander Fursenko). SPb.: Dmytryi Bulanyn, 2000. 401 p.
3. Babenko S.S. Sotsyokulturnyi potentsyal transformatsyy obshchestva (Sociocultural potential to transform society). Metodolohiia, teoriia i praktyka sotsiologichnoho analizu suspilstva: zbirnyk naukovykh prats. Kharkiv, Vyd-vo Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina, 2001, pp. 82-87.
4. Babenko S.S. Transformyruuiushcheesia obshchestvo kak typ obshchestvennoho ustroistva Ukrainy i Rosyii (Transforming society as a type of social system in Ukraine and Russia). Metodolohiia, teoriia y praktyka sotsyologicheskoho analiza sovremennoho obshchestva, Kharkov. Yzd-vo KhHU, 1999, pp. 20-25.
5. Honiukova L.V. Politychni partii yak instytut derzhavnoi polityky ta upravlinnia: teoretyko-metodolohichni analiz: monohrafiia (Political parties as an institution of public policy and governance: theoretical and methodological analysis: Monograph). K.: NADU, 2009. 392 p.
6. Diuverzhe Morys. Politycheskye partii. Per. s fr. (Polytical parties. Trans. From Fr.). M.: Akademicheskyy Proekt, 2002. 558 p.
7. Zakon Ukrainy «Pro politychni partii v Ukraini» (Law of Ukraine «On Political Parties in Ukraine») K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2006. 24 p.
8. Zultsbakh Valter. Osnovy obrazovaniya politycheskykh partii. Y. Hyliarova (per. s nem.), A. Ysaev (predysl.). (Fundamentals of parties in political education. Y. Hyliarova (Trans. From Gem.), A. Ysaev (preface)). M.: Evropa, 2006. – 304 p.
9. Ipatov E.F., Pavlovskiy V.V. Realii ta superechnosti partiinoho liderstva v ukrainskomu suspilstvi: politolohichni aspekt (Realities and contradictions of the party leadership in the Ukrainian society: political science aspect). Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiologhiia. Pravo: Zb. nauk. prats. K.: IVTs «Politekhnik», 2010, Vol. 1(5), pp. 13-17.
10. Kafarskiy V.I. Konstytutsiino-pravove rehuliuvaniia orhanizatsii ta diialnosti politychnykh partii v Ukraini: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra yuryd. nauk: spets. 12.00.02 «Konstytutsiine pravo» (Constitutional and legal regulation of the organization and activities of political parties in Ukraine. Law Science diss.) K., 2010. 36 p.
11. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (Constitution of Ukraine adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996). Kh.: Folyo, 2009. 160 p.
12. Levyk B. S. Rozvytok kontseptsii natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy v prohramnykh dokumentakh ukrainskykh politychnykh partii v period 1992-2009 rr. (voienno-istorychnyi aspekt) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. istor. nauk : spets. 20.02.22 «Viiskova istoriia» (The development of the concept of national security and defense policy documents in Ukraine Ukrainian political parties during the 1992-2009 biennium (military and historical aspects). History Science diss.). L., 2010. 17 p.
13. Politolohiia: Khrestomatiia: V.I.Poluriz (red.kol.), V.H.Kremen (avt.-uporiad.). (Politics: A Reader: V.I.Poluriz (editorial board), V.H.Kremen (assure autor). K.: Alterpres, 2004. 832 p.
14. Prezydent Yevroparlamentu: V Ukraini vybirkove pravosuddia (EP President: Ukraine selective justice). 2011. Regime to access: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/02/3/5877751>.
15. Puhach V.H. Evoliutsiia uiaavlennia pro biurokratiyu: istoryko-politolohichni analiz (The evolution of ideas about bureaucracy: the historical and political analysis). Trybuna, 2004, no. 9-10, pp. 28-31.
16. Tyshchenko Iu., Baior P., Tovt M., Horobchyshyna S. Modeli politychnoi komunikatsii: politychni partii ta hromadianske suspilstvo (Models of political communication: political parties and civil society). K.: Ahentstvo «Ukraina», 2010. 147 p.
17. Tsikul I. Transformatsiia instytutu partiinoho liderstva v suchasni Ukraini (hendernyi pidkhid) (Transformation of Party Leadership Institute in Contemporary Ukraine (gender mainstreaming)). Politychna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy: materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii (Lviv, 10-11 travnia 2007 roku). Ukl. M.Polishchuk, L.Skochylias, L.Uhryn. Lviv, TsPD, 2008, pp. 204-210.
18. Ranney A. The Concept of party. Political Research and political Theory. Cambridge, 1968. pp. 9-15.

Морарь Микола Васильович – доктор політичних наук, професор
Таврійський державний агротехнологічний університет
Адреса: 72312, м. Мелітополь, просп. Богдана Хмельницького, 18

Morar Nikolai Vasyliovych – doctor of political sciences, Full Prof.
Taurian state agrotechnological university
Address: 18, Bohdana Khmelnytskoho avenue, Merlitopol, 72312